

НИШКА ЕПАРХИЈА У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ ХVІІІ ВЕКА

Апстракт: *После великог Бечког рата, почетком ХVІІІ века, подручје Нишке епархије је било разорено и опустошено. У току прве половине ХVІІІ века, захваљујући великом залагању митрополита Јоаникија и Георгија Поповића, епархија је обновљена и доживела процват. Сачувани тефтери Нишке епархије из тог периода дају цео низ драгоцених података о томе.*

Кључне речи: *Ниш, Пећка патријаршија, епархија, митрополит, црква, Турци, свештеници.*

Смештена у централном делу Балкана, Нишка епархија је једна од најстаријих хришћанских заједница у овом делу Европе. Одиграла је велику улогу у ширењу хришћанства на овим просторима. Управо због те велике улоге коју је имала у духовном и политичком животу, подаци о њој су прилично бројни у историјским изворима.

Први сигурнији подаци о овој епархији потичу из периода непосредно после Константиновог озакоњења хришћанске вере. Тако се већ око 343. године помиње Киријак, епископ из Наисуса, као један од главних актера на сабору у Сердици, на којем се огорчено борио против Марцела из Анкира, који је покушавао да наметне аријанско учење.¹ И његов наследник Гауденције је играо истакнуту улогу у животу ранохришћанске заједнице, јер се помиње

као један од редактора канонских правила усвојених на поменутом сабору у Сердици.

Нешто касније, током V века, запажену улогу су имали епископи из Наисуса, Бонос и Марцијан, чија се имена више пута помињу у изворима из тог периода, као и епископи из VI века, Гаијан и Пројектус, који су посебним царским наредбама позвани у разним приликама на двор византијских царева у Константинополису.²

Колико је Нишка епархија значила у првим вековима хришћанства, речито сведоче наводи св. Виктрицијана, ранохришћанског писца из далеког Руана у Француској, који је живео у IV веку. У свом делу "De laude sanctorum" он наводи главне хришћанске центре у којима се чувају реликвије мученика и поред Константинополиса, Антиохије и Солуна, он наводи и Наисус.³

¹ П.Петровић, *Ниш у античко доба*, Ниш 1976, 83.

² *Историја Ниша I*, Ниш 1983, 72.

³ П. Петровић, исто.

И у каснијим вековима, када је хришћанска црква дефинисала своју организацију и заузела чврсто своје место у државном животу, Нишка епархија је и даље један од значајнијих центара духовног живота на Балкану. Њена улога у духовном животу српског народа постепено почиње да јача, нарочито откако је повељом византијског цара Василија II стављена под јурисдикцију Охридске архиепископије 1019. године.⁴ Према истраживањима неких бугарских историчара, почетком XIII века, после освајања Константинополиса од стране крсташа, Нишка епархија је једно краће време била под јурисдикцијом Трновске архиепископије, да би, после неколико деценија поново била враћена у састав Охридске архиепископије.

У време када је Сава Немањић 1219. године добио достојанство архиепископа од стране никејског патријарха Манојла и следеће 1220. године хиротонијом првих епископа започео рад на стварању Српске православне цркве, Нишка епархија је још увек била у саставу Охридске архиепископије. Тек са ширењем српске средњовековне државе Немањића, током XIII и почетком XIV века, када поједини делови византијске територије, прво привремено, а затим и трајно, долазе под српску власт и Нишка епархија коначно улази у састав Српске православне цркве.⁵ Од тада па све до данашњих дана, ова епархија ће делити судбину српског народа који је у наредним вековима

дживљавао периоде процвата своје државности, привреде, културе и духовности и периоде тешких искушења и суноврата, до ивице биолошког истребљења. У тим временима, Нишка епархија и њени архијереји имали су видну улогу, не само као духовни, већ и као политички предводници свога народа, носећи на својим плећима тешко бремене одговорности за његову судбину.

У периоду који је предмет нашег разматрања, Нишка епархија је у рангу митрополије у саставу Пећке патријаршије, несумњиво једне од најзначајнијих установа које је српски народ имао у току своје историје. Заслугом великог везира Мехмед-паше Соколовића, Пећка патријаршија је обновљена царским бератом 1557. године и за првог патријарха је постављен Мехмед-пашин рођак, Макарије Соколовић. Последице овог чина, којим је српском народу враћена његова црква, имају не само духовни, већ и далекосежни културни, политички и национални значај.

Тек са обновом Пећке патријаршије 1557. године, извршено је, први пут, уједињавање целокупног српског националног корпуса у оквиру једне организације на целом његовом етничком простору. Никада до тада нису се поклапале ни црквене ни државне границе Србије са подручјем целог српског народа. Босна, Славонија, Лика, Кордун, Банија, Далмација, Срем, Банат, Барања, Бачка нису улазили ни у састав црквене организације св. Саве, нити у састав Душанове Патријаршије. Јурисдикција Пећке патријаршије простирала се од Славоније до Ердеља и од Угарске до средине Македоније, обухватајући, поред осталог, и део Бугарске, тако да се

⁴ Ф. Гранић, *Црквеноправне глосе на привилегије цара Василија II охридској архиепископији*, Гласник СНД III, Скопље 1933.

⁵ М. Јанковић, *Епископије и митрополије Српске цркве у средњем веку*, Београд 1985, 37.

патријарх Арсеније Јовановић-Шакабента потписивао као "Архиепископ пећки, свих Срба и Бугара и целог Илирика патријарх".⁶

Уместо некадашњег феудалног партикуларизма и преваге личних амбиција властеле над општим, државним интересима, што је, иначе, карактеристика феудалног друштва у целој Европи, сада се код Срба јавља један нов осећај, осећај јединства у оквиру једне православне цркве. У тој јединственој организацији постепено се уједначава језик, културне тековине постају заједничке, уједначују се обичаји и тако се постепено ствара јединствени национални корпус српског народа. У томе је огроман значај српске православне цркве, јер је пресудно утицала да се створи српска нација, по узору на процесе настајања других европских нација, само под далеко тежим и сложенијим условима.

Обнова Пећке патријаршије унела је и једну нову димензију у животе хришћана у Турској. Наиме, поред неприкосновене аутономије у вршењу црквених послова, патријарх и епарси су добили и знатна овлашћења у вршењу одређених облика световне власти над хришћанским становништвом, пре свега у области наследног права, решавања имовинских односа између хришћана, као и из области брачног права. Избор патријарха вршен је на црквено-народном сабору, међутим у дужност је увођен са правима тек када би од султана добио берат којим се потврђује његов избор, регулишу његова права и тиме се легитимише правним актом код турских власти. Из сачуваног берата издатог патријарху

⁶ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књ. II, 93.

Арсенију Јовановићу-Шакабенти, поред осталог се наводи да "...ђаури, попови, калуђери, владике и митрополити..., сви дакле велики и мали који живе у горе реченим местима да га за свог патријарха признају и да слушају његове речи које се тичу ниове вере, и њему се обраћају за све ствари кое се тичу закона".⁷

Патријарх је већину својих овлашћења у вршењу световних послова преносио на епископе и митрополите, тако да су они у својим епархијама били значајни чиниоци у вршењу власти. И њихов избор, који је вршио патријарх, морао је бити потврђен султановим бератом, за који су морали платити царској благајни таксу од 4.000 акчи. Веома је значајна чињеница да су епископи и владике били на посебан начин заштићени од самовоље локалних турских власти. Царским бератом било је прописано да ако се против епископа или митрополије покрене спор по било ком питању за које је надлежно шеријатско право, сви списи предмета морају се слати у Истамбул и тамо би централна судска власт решавала спор. О томе речито говори одредба из једног владичанског берата: "Док би се та расправа водила на мом дивану, њих не смије тамо нико затворити или казнити".⁸

Пошто ниједна организација и ниједна власт не може постојати без финансијских средстава, царским ферманима и бератима били су прописани и црквени приходи и они нису били мали. Основни приход цркве представљао је црквени порез

⁷ *Гласник друштва српске словесности*, XI, 1859, 181-182.

⁸ М. Мирковић, *Правни положај и карактер српске цркве под турском влашћу*, Београд 1965, 121.

од хришћанских домова, такозвана димница, која је почетком XVIII века износила 18 акчи по кући а могла се плаћати и у натури. Затим, постојале су разне таксе које су хришћани плаћали цркви—за венчање, развод брака, опело итд. Значајни су били и приходи од црквених имања, као и од милостиње која се прикупљала по црквама или у народу.

Овако регулисан статус патријарха и архијереја, неминовно је довео до тога да су они били не само духовни већ и политички предводници српског народа у Османском царству. Са таквом организацијом, Српска православна црква је дочекала XVIII век.

Подручје Нишке митрополије после Бечког рата

Аустро–турски рат, вођен од 1683. до 1699. године, познат као Бечки рат јер је отпочео турском опсадом Беча, а наставио се продором аустријске војске све до иза Скопља, био је права национална катастрофа за Србе. Ратне операције вођене на тлу данашње Србије донеле су страшна разарања и велике људске жртве. Села су попаљена, манастири опљачкани, цркве порушене или оскрнављене, поља опустела.

Становништво је делом побијено, делом продано у робље, а један део је, на челу са патријархом Арсенијем Чарнојевићем, избегао преко Саве и Дунава у Аустрију. Само је мали део становништва остао у Србији, кријући се у збеговима у варљивој нади да ће се ситуација поново смирити.

Завладали су безакоње и насиље. Опустошена поља нису давала приносе и царевала је невиђена глад.

Куга и друге болештине десетковали су преостало становништво. Свуда се видео дим са згаришта и непрегледна пустош у којој је царевала смрт. Било је то време када су дословно "живи завидели мртвима", како записа један летописац.

Подручје Нишке епархије која је тада, поред Нишког кадилука са Алексинцем и Ражњем, обухватала и територију Крушевачког, Прокупачког, Лесковачког, као и део Пиротског кадилука, било је тешко пострадао, јер су се на тим просторима водиле тешке и крваве борбе између аустријске и туске војске. Крушевац је био разорен, Прокупље је запалио пуковник Антоније Знорић приликом повлачења 1690. године, Лесковац је био опустошен. Само у околини Ражња и Алексинца попаљено је око 150 села, а у самом Нишу је побијено око 9000 хришћана, када је Ћуприлић, како бележи летописац, узео Ниш "на веру од Немаца, али са преваром посече све християне".⁹

О размерама праве катастрофе која је у минулом рату задесила подручје Нишке епархије најбоље говоре сачувани турски документи. Да би завела ред у скупљању пореза, Порта је наредила попис на територији Београдског пашалука 1710. године. Када се сагледају резултати тог пописа пореских обвезника у три кадилука, Нишком, Лесковачком и Прокупачком и упореде са пописима уочи Бечког рата, може се констатовати да је подручје ова три кадилука, а то је највећи део Нишке епархије, дословно уништено.

⁹ Љ. Стојановић, н.д. књ. I, Београд 1902, запис бр. 5304;

Д. Мирчетић, *Војна историја Ниша I*, Ниш 1994, 160.

Према предратном попису, на подручју ова три кадилука било је 6530 харачких кућа и то: 2300 у Нишком, 3400 у Лесковачком и 830 у Прокупачком кадилуку. Тих 6530 харачких кућа давало је 26.120 пореских обвезника. Међутим, попис из 1710. године, значи 20 година од завршетка рата, на том подручју је регистровао само 1300 поданика, од којих је добар део био радно неспособан, осакаћен или се радило о удовицама.¹⁰ Док је у целом Београдском пашалуку преостао сваки десети становник, на подручје Нишке епархије је претекао тек сваки двадесети у односу на предратни период.

Релативно најбоље је на овом простору прошао Нишки кадилук. Он је уочи рата имао 2300 харачких кућа које су давале око 9200 пореских обвезника, а према попису из 1710. године, пронађено је свега 644 обвезника, значи тек сваки четрнаести. Лесковачки кадилук је теже страдао. Ту је пронађено свега 575 обвезника, 16 у само граду Лесковцу и 559 у селима, односно, у овом кадилуку је пронађен тек сваки двадесеттрећи хришћански поданик у односу на предратни број.¹¹

Најтеже је био погођен Прокупачки кадилук. Некада богати топлички крај у коме се налазила Белоцркванска епархија коју је основао св. Сава са седиштем у Куршумлији, богата села и напредна варош Прокупље у којој се налазила једна од највећих Дубровачких колонија на Балкану у XVII веку, сада је пружао жалосну слику. Овде је пописано само 111 Срба, варошана, сељака, чивчија

и робова. Од тога је 38 живело у разореним селима, значи без крова над главом, 22 су биле удовице, а 10 сакато и неспособно за рад.¹²

Некада богата села у околини Ниша сада су била пред затирањем. Највеће село и пре Бечког рата био је Доњи Матејевац у коме је сада живело само 15 становника. Када је највеће село спало на само 15 становника, може се замислити ситуација у другим селима. Кнез Село је имало само 8, а Малошиште 7 поданика. Чак 28 села имало је само по 3 поданика, а нека села, као Бања, Комрен и Топоница, била су сасвим пуста.

Судбину свог народа поделила је и Српска православна црква. У целом крају у којем је вршен попис 1710. године пронађена су само 3 парохијска свештеника-у Нишу, Д. Матејевцу и Г. Крчмиру. Просто је била невероватна судбина топличког краја. На подручју целе некадашње Белоцркванске (Топличке) епархије није преостао ниједан свештеник. Били су побијени, помрли од куге и других болести, а оно мало преосталих свештеника и калуђера избегло је са својим епископом Спиридоном Штибицом преко границе у Аустрију, где је касније Спиридон рукоположен за митрополита у Вршцу.¹³

Избегле Нишлије и Топличани су се населили широм Војводине, допрли све до Будима. Брзо су се снашли и већ у аустријским пописима од 23.10.1710. године налазимо у Будиму Бранислава из Ниша, Тодора Ђурића из Алексинца, Иосива Иосивовича из Ниша и друге, као

¹⁰ Р. Тривковић, *Лесковац у великом рату*, Лесковачки зборник бр. 18, Лесковац 1978, 20.

¹¹ Исто.

¹² Исто.

¹³ Г. Витковић, *Споменици из будимског и пеиштанског архива*, Гласник српског ученог друштва, друго од. бр. III, Београд 1873.

поседнике радњи, кућа и винограда на које плаћају доста високе порезе.¹⁴

Тешко су страдале и цркве и стари манастири. Ниш је остао без цркве, у ратном пожару нестала је и дрвена црква покривена каменим плочама коју помиње путописац Герлах. У Прокупљу је тешко пострадала црква св. Прокопија, изузетно вредан сакрални објекат, за који су познати византолози, Габријел Мије и Окуњин утврдили да потиче из преднемањихког периода, тачније из X века.¹⁵

Трагична је била и судбина прве задужбине Стефана Немање, манастира св. Николе у Куршумлији. Ова велелепна грађевина, која је била и катедрални храм Белоцркванске (Топличке) епархије, била је скоро разорена. И то је, поред малог броја верника и непостојања свештеника, био један од разлога због чега је Белоцркванска епархија, једна од најстаријих светосавских епархија и чији је епископ учествовао у бирању студеничког игумана, морала бити укинута. Њена територија је припојена Нишкој епархији и већ почетком XVIII века, нишки митрополит има титулу нишко-белоцркванског митрополита. У Погодиновој збирци у библиотеци у Санкт Петербургу, под бројем 302, чува се хиротонија тадашњег митрополита Јоаникија, на којој је поред датума од 27. јула 1715. године записана титула "преосвешћејшаго митрополита богоспасенија јерархије Белоцрквске и Нишке."¹⁶

¹⁴ Исто, 251.

¹⁵ Спиридоновић, Милинковић, Ђокић: *Летопис цркве прокупачке*, Ниш 1930, 23.

¹⁶ Љ. Стојановић, н.д. књ. VI, Ср. Карловци 1926, 27.

Са порушеним градовима, попаљеним и опустелим селима, скоро разореном црквеном организацијом и са становништвом на ивици биолошког опстанка, Нишка епархија је почетком XVIII века пружала јадну и суморну слику.

Обнова Нишке епархије

У тим критичним данима, када се Нишка епархија налазила на ивици потпуне пропасти, патријарх је учинио један далекосежан и веома мудар чин. За нишког митрополита је рукоположен Јоаникија I, човек у поодмаклим годинама али још увек крепак и разложан, са великим животним искуством, до краја предан интересима цркве и, што је веома важно, добро верзиран у односима са турском администрацијом и властима. Пуне три деценије је стрпљиво, паметно и предано митрополит Јоаникије водио и унапређивао Нишку епархију. Када је умро 1734. године, уместо посрнуле епархије, свом достојном наследнику, Георгију Поповићу, оставио је сређену дијецезу у успону, са бројним изграђеним храмовима и у добром финансијском стању, са обновљеним свештенством и манастирским братствима и великим угледом који је ова епархија уживала у оквиру Српске православне цркве.

Велика је срећа што су ова два архијереја брижљиво водила тефтере са исцрпним подацима о финансијама нишке епархије и што су они, неким чудом, остали сачувани у току ратних вихора и бежанија.¹⁷ Поред њих са-

¹⁷ Тефтери Нишке митрополије су вођени у периоду 1727. када је начињен први запис на корицама, па све до 1747. године, када је последњи запис ставио Георгије Поповић,

чувани су још неки вредни извори из тог периода—султанов берат о потврђивању избора Георгија Поповића за митрополита нишког, као и преписка Георгија Поповића из Сремских Карловаца, што је омогућило да се са доста сигурности реконструише обнова Нишке епархије у првој половини XVIII века.

Треба истаћи да су неки потези турских власти непосредно после завршетка Бечког рата повољно утицали да се почне поправљати положај хришћанског становништва на подручју Нишке епархије. Наиме, протеравши аустријску војску из Београдског пашалука, Порта је схватила да је освојила мртву земљу, без људи и без привреде. За државу која је управо завршила један тежак и криви рат, са истрошеним финансијама, то је било веома болно. Турска државна благајна била је безнадежно празна. Могла се напунити само порезима, а њих су плаћали хришћани. Зато је превасходно државно питање у овом периоду било како населити опустела села и градове.

Најтежа је била ситуација на терену где су се одвијале ратне операције, а то је Београдски пашалук. Већ је изнет катастрофални пад пореских глава на овом подручју и то стање се морало брзо мењати. Зато је Порта донела цео низ прописа којима је хришћанском становништву на подручју Београдског пашалука дат низ повластица, од гарантовања сигурности до укидања целог низа фискалних захватања, задржавајући само једну пореску обавезу, цизију у

износу од једног златника по пореској глави. Од тог момента почиње убрзан прираштај хришћанског становништва у Нишкој епархији, доласком људи из других пашалука. Села се убрзано насељавају, расте број пореских обвезника, па самим тим расту и епархијски приходи, јер је све већи број кућа које плаћају димницу, склапају се нови бракови па се убире већа свадбарина, расту и друге црквене таксе, а економски ојачали хришћану све више дају новчане прилоге цркви, па расту и приходи од милостиње.

Из сачуваних тефтера, пажљивом анализом података о прикупљеним приходима цркве, које су митрополити педантно водили, може се лако уочити стални напредак живота на подручју епархије. Табела направљена на основу тих података само за подручје Ниша, Алексинца и Ражња, за период од четири године (1732-1736) о томе речито говори:¹⁸

година	свадбарина	број кућа	бир од папаја	димница
1732	42 гр.	1660	121 гр.	332 гр.
1736	200 гр.	1820	230 гр.	360 гр.

Подаци су врло занимљиви. Док је за четири године број кућа порастао за око 10%, па сразмерно томе за толико и димница као основни црквени порез, дотле је прикупљени износ свадбине учетворостручен, што говори о нагом демографском напретку епархије. Удвостручен је и износ прикупљен

тада већ као темишварски владика. Тефтери нису остраничени и зато је немогуће наводити странице. Чувају се у Архиву САНУ, одељење у Сремским Карловцима у фонду митрополије Карловачке.

¹⁸ Исто.

као дажбина свештеника према митрополији, што указује да се у овом периоду значајно повећао и број свештених лица на овом подручју.

И други подаци из ових тефтера недвосмислено указују на значајни напредак и опоравак епархије, како на демографском, тако и на економском плану. Тако је у мањем тефтеру је забележено да су 27. маја 1734. године дошли у Ниш и подигли зајам за обнову прокупачке цркве св. Прокопија турсори црквене општине из вароши Прокупља и кметови и сеоски кнезови из 64 села Прокупачке нахије, поименично наводећи име сваког од њих и село одакле долази. Већ је наведено да је по попису из 1710. године у целој овој нахији пописано само 111 Срба, од чега 22 удовице и 10 сакатих и неспособних. Сада, после две деценије појављује се у Нишу 64 сеоских главара из исто толико села размештених на великом простору од Музаћа испод Копаоника до Шарлинца близу Јужне Мораве.

Други значајан моменат који је утицао да се ово подручје брзо опорави било је грађење Нишке тврђаве. После још једног изгубљеног рата са Аустријом, Турска је Пожаревачким миром 1718. године била принуђена на нове територијалне уступке и сада је граница са Аустријом била код Сталаћа, такорећи на домак Ниша. Ниш је сада главни ослонац прве линије одбране границе и због тога је Порта 1719. године одлучила да се у Нишу, уместо трошног Хисара, изгради савремена, велика и јака тврђава по свим правилима тада важеће фортификационе вештине.

Градња тврђаве је трајала од 1719. до 1723. године, када је изнад Стамбол-капије постављен свечани

запис о завршетку радова. У градњи тврђаве учествовао је велики број радника, мајстора и административног особља, као и војника. У појединим периодима градње било је ангажовано чак и до 10.000 спахија, 400 зидара, велики број клесара, аргата, кириција итд. Само 1723. године је за воловске запреге исплаћено 22.203 надница, за коњске запреге 44.845 надница, које су се кретале и до 80 акчи дневно по запрези.¹⁹

У Ниш и околину се слио до тада невиђени новац, јер је само за исхрану великог броја војника и радника дневно трошено на хиљаде гроша. Део тог новца доспео је и у руке хришћана за исплаћене наднице, за најам кола или коња, као и за продате намирнице. Тако је градња Нишке тврђаве непосредно и посредно знатно утицала да ово подручје економски ојача и брзо стане на ноге. Осим тога Ниш је постао и седиште румелијског беглербеге, као и центар царинске службе на путевима за Цариград и Солун.

Градња храмова

Већ је наведено да је Нишка епархија у XVIII век ушла са разореним, оштећеним и опустошеним храмовима. Међутим, финансијско јачање и стално повећање прихода митрополије, као и демографско и економско јачање становништва, омогућили су митрополиту Јоаникију да се енергичније позабави поправком порушених и изградњом нових храмова, што је, несумњиво, најбољи показатељ опоравка пострадале епархије. Нема довољно података да се у целини сагледа величина укупне

¹⁹ Р. Тричковић, *Урбани развој Ниша у XVIII веку, Историја Ниша I*, 247-249.

градитељске активности на подручју Нишке епархије у наведеном периоду, но подаци из сачуваних тефтера бацају довољно светла на два најважнија подухвата-градњу храма св. Николе у Нишу и обнову храма св. Прокопија у Прокупљу.

Свакако најзначајније дело митрополита Јоаникија је градња цркве св. Николе у Нишу која је уз његово велико залагање и трошак завршена 1722. године, чиме је Нишка епархија добила свој катедрални храм. Остао је запис да је овај храм подигнут "...трудом и подвигом преосвестенејшаго кир Јоаникија и служителјеј и архиђаконa Серафиона, помошњију всем христианом и руветом (еснафом, прим.аут.) и трговцем и настојатељем кир Стојана."²⁰ Из овога се може закључити да је градња цркве св. Николе у Нишу окупила све слојеве хришћанског становништва, што није могуће без великог угледа и залагања митрополита Јоаникија. Штавише, за изградњу цркве је црквена општина узела велики зајам код извесног Димитрија Костуранина из Ниша и када се 1727. год. појавио проблем отплате остатка дуга који је износио 4 кесе гроша, Јоаникије га је преузео на себе.²¹

Други велики подухват митрополита Јоаникија је обнова храма св. Прокопија у Прокупљу, започета у лето 1734. године, непосредно пре смрти Јоаникија, који је умро новембра 1734. године, тако да је обнову храма завршио његов наследник, митрополит Георгије Поповић.

Обнова овог старог и значајног храма, грађеног још у време када се

на овим просторима простирала јурисдикција Охридске архиепископије, окупила је целокупно хришћанско становништво топличког краја и вароши Прокупље.

На ова два примера се да уочити брзи и значајан опоравак и обнова епархије, као и велика енергија и труд које су њени архијереји уложили у то време. Обнова храмова и градња нових имала је, поред духовног и велики културни и општенационални значај. Уз неке храмове радиле су и школе. У Нишу, при храму св. Николе, радила је школа у којој је учитељ "даскал Груја" описмењавао омладину. За издржавање ове школе у храму је постојала посебна "Грујина кутија" за сакупљање милостиње од које се издржавала школа.²² Други учитељ чије је име записано, био је даскал Павле који је у цркви св. Николе 31. јануара 1731. године обновио један стари требник, како је на књизи записао поп Недељко.²³

Сличан посао обавио је инок Данило, јеромонах манастира Студенице, док је боравио у гостима код попа Недељка у Прокупљу. Он је својом руком "повезао и потписао" пентикостер који се сада чува у манастиру Дечани. Тај посао је завршио у храму св. Прокопија у Прокупљу 31. маја 1727. године.²⁴

Оснивање школа, прикупљање и повезивање књига, све то јасно указује да је у Нишкој епархији, поред економског, забележен и значајан културни напредак. Архијереји су и у томе давали пример осталим хришћанима. Када је умро митрополит

²⁰ Исто, 239.

²¹ 1 кеса је новчана јединица за 500 гроша, или 63 дуката.

²² Тефтери.

²³ Љ. Стојановић, н.д. књ. V, Ср. Карловци 1925, 130.

²⁴ Исто, 49.

Јоаникије, направљен је попис његове заоставштине из које се види да је умро као сиромаш. Највреднији део његове заоставштине представљало је 15 „књига чатовних“.

Односи са турском администрацијом

По природи свога посла, као духовни поглавари, али и као политички предводници свога народа, архијереји су били упућени на сталне контакте са турским властима ради решавања разних црквених и народних послова. То је био тежак и мукотрпан посао, који је тражио велику вештину, знање, стрпљивост и лукавство. Но, поред тога, требало је увек имати при себи и доста новаца, јер је слабо плаћена и нередовно исплаћивана турска власт до савршенства развила систем разних бакшиша и пешкеша за обављање најобичнијих послова.

Из сачуваних тефтера се јасно види да су митрополити, поред издатака за разне црквене потребе, највише средстава трошили за разне поклоне, како би завршили послове код турских власти. Опрезни митрополит Јоаникије је још на корицама тефтера, да случајно не заборави, записао коме све треба за Ускрс да шаље као поклон јагањче и ускршња јаја: паши, Хасану алај-бегу, чери-баши, мугабелџији, Мехмеду чохадару, војводи, терџуману (преводиоцу, прим. аут.), ђехаји, диван-ефендији, мухурдару, хазнадару, селам-аги, музур-баши, касаш-баши, дефтердару, ведил харчу, јаничарском аги итд. (укупно је 33 особе на том списку).

Већ на другој страни, забележено је колико је морао да подмити

митрополит када је једном приликом 1727. године требало да заврши неки посао код паше у Тврђави. Само да би прошао кроз капију морао је да части: чауше са 100 пара, алај чауше 100 пара, капици баши 50 пара, чилерџији 1 грош, шеретџији 1 грош, тутунџији 30 пара, ђехајином кавеџији 30 пара, вратарима 20 пара, мехтерима грош и по, ашчији исто, па чак и пашиним Арапину 30 пара.

Колико ли је, јадан, морао да плати самом паши, када је стигао до њега? То обазриви Јоаникије није записао.

Како је расла важност Ниша као центра Румелије после градње Тврђаве и како је растао ранг турских власти који су столовали у њој, тако су расли и добијали на вредности и поклони које су архијереји морали предавати беглер-бегу и његовим доглавницима. Сада се више не помињу јагањци и ускршња јаја, нити новац у парама и аспрама, већ луксузна чоха, атлас и лепезе од паунових пера, новац у грошевима и дукатима, а обавезан поклон постаје и кафа, као посебан вид луксуза.

Када је 23. августа 1732. године паша стигао у Ниш, Јоаникије је њему и његовој пратњи морао да уручи бројне скупе поклоне: паши два донлука чохе, 7 ока кафе, две оке шећера, две оке свећа, филигранску чашу, лепезе итд, све у вредности од 55 гроша. Вехаји један донлук чохе, ока свећа, ока шећера, једно огледало и један кондир, све у вредности од 10 гроша... И тако редом, према рангу и поклони за укупно 14 турских званичника, у укупној вредности од 144 гроша. Како је тада један дукат вредео око 8 гроша, то је Јоаникије само у једном дану морао да потроши на поклоне око 18 дуката.

Међутим, новац није бацан улудо. Подмињена турска бирократија спремно је давала дозволе за градњу цркава, отварање школа, епархијски послови су завршавани на време, тако да је биланс Јоаникијевог управљања епархијом за протекле три деценије био изузетно успешан. Примео је разорену епархију, а после његове смрти, 1734. године, његов наследник, Георгије Поповић је наставио да води богату и добро сређену епархију.

Ново страдање у аустро- турском рату 1737-1739. године

Нови нишки митрополит Георгије Поповић, рођен је у свештеничкој породици у Старом Влаху 1701. године и када је преузео Нишку митрополију имао је 33 године. Доситеј Обрадовић, који је имао прилике да га касније упозна у Темишвару, описује га као изузетно образованог и интелигентног човека, рационалног и духовитог, оданог вери и великог борца за интересе православља. Велики Доситеј не крије да је на његов даљи животни пут пресудно утицао својим погледима на свет управо Георгије Поповић.²⁵

Био је близак пријатељ са патријархом Арсенијем Јовановићем Шакабентом, од кога је био млађи само годину дана. Нажалост, Нишком епархијом је управљао у миру само три године, а онда је дошао нови рат, нова страдања и нове сеобе. У тим тешким и преломним временима Георгије се показао као изузетна личност. У миру је довршио обнову храма св. Прокопија у Прокупљу, а велику пажњу је посветио и материјалном јачању Нишке епархије.

²⁵ Д. Обрадовић, *Живот и прикљученија*, Београд 1962, 41-58.

Према једном документу који се чува у Архиву САНУ у Сремским Карловцима пописана су имања која је Нишка епархија имала у време када је Георгије морао да пред турском војском напусти Ниш. Само у Нишу и околини, епархија је поседовала већи део Чаира, Кованлук, винограде на Горици, њиве око Габровачке реке, винограде на Винику, имање у Матејевцу, воденицу у Власу итд.²⁶

Рад митрополита Георгија на унапређењу Нишке епархије нагло је прекинут припремама за рат 1737. године. У складу са инструкцијама које је добио од патријарха, митрополит је много учинио да помогне Аустријанцима у току припрема за рат, пружајући им неопходна обавештења о Нишкој тврђави, јачини турске војске у Нишу, наоружању, залихама хране и муниције итд. Имао је свог поверљивог човека, извесног Радоја Милаковића, који је непрекидно прелазило преко границе и носио његова писма аустријским командантима.²⁷

Када је аустријска војска у лето 1737. године освојила Ниш, Георгије се свим силама трудио да им помогне у даљем напредовању, у нади да ће аустријском победом српски народ коначно успети да се ослободи турског ропства. Када је аустријски командант, фелдмаршал Секендорф, тражио од Георгија помоћ у обезбеђењу коморе за његову војску која је наступала према Видину, он је успео да за врло кратко време обезбеди 2.500 кола и 1.500 коња, као и

²⁶ *Српски Сион* бр. 19/1906, Ср. Карловци 19.10.1906.

²⁷ Архив САНУ, од. Ср. Карловци, фонд Карловачке митрополије, бр.63/1737.

поздане људе за водиче аустријској војсци.²⁸

Међутим, већ крајем лета, млитаво вођена аустријска офанзива почиње да малаксава, а новоименовани турски командант, енергични Ахмет-паша Ћуприлић, преузима иницијативу и почиње да наноси поразе аустријској војсци. Аустријанци већ септембра почињу да одступају, крајем септембра 1737. године Турци су у Пироту, а аустријски гарнизон у Нишу се већ спрема за повлачење. У Ниш стиже и патријарх Арсеније са нешто људи, а све више се у Нишу и околини скупљају збегови преплашеног народа.

Патријарх Арсеније заједно са митрополитом Георгијем и епископима ужичким и новопазарским доноси одлуку да се са народом бежи испред Турака у Аустрију. Ова тешка одлука је донета на основу искуства из претходног рата, када је народ који је сачекао Турке био немилосрдно масакриран. И тако је кренула још једна сеоба Срба.

Турци су Ниш заузели 18. октобра 1737. године, а збег од више хиљада људи на челу са архијерејима, даноноћно је већ грабио према Сави и Дунаву. Било је то безглаво бекство у којем се спасавала глава, а остављан је цео иметак. Сам Георгије је у једном извештају написао да у том бежању " ... и хаљину себје и своима једва од наглости уграби".²⁹

Заједно са својим митрополитом тада је из Ниша кренуло преко Саве и Дунава неколико хиљада становника из околине Ниша, Прокупља, Куршумлије и Лесковца, значи са целе територије епархије. Населили

су се углавном у Срему и тамо постали граничари.³⁰

Срби који нису кренули у сеобу доживели су тешку судбину. На маргини панегирика у манастиру Гргетегу, анонимни калуђер остави запис из 1737. године: "Знати се јегда избеже Немац проклети из Ниша. И тогда Турчин прииде и исече и пороби 630 христијана".³¹ Поп Вуча из Хрелова на литургијској књизи која се чува у Софијској библиотеци, записа нешто слично: "Тогда Турци узеше Ниш и посекоше 300 хришћана, муже посекоше, жене поробише, стоку откараше...".³²

И тако, после пола века, као и после Бечког рата, после мукотрпног опоравка и каснијег напретка, Нишка епархија је поново била доведена на ивицу уништења. Срби су поново платили велику цену историјској судбини да је "кућа на сред пута". Морало се све почињати изнова. Само, сада је у свести српског народа, после горког искуства, почињало да сазрева сазнање да им слободу неће донети други, већ да се за њу морају сами изборити.

²⁸ Исто.

²⁹ Српски Сион, бр. 19.

³⁰ С. Гавриловић, *О насељавању Српске милиције и Климента у Срему (1737-1742)*, Историјски часопис САНУ, Београд 1960, 250.

³¹ Љ. Стојановић, н.д. 70.

³² Исто, 72.